

שמואל (סאם) ליימן-ווילציג

לא ממבט ציפור

מחאה בישראל בעיני המפגינים עצמם

יאיר יאָן, לא מרימים ידיים: מחאות ואלימות כלפי המדינה בישראל. תל-אביב: רסלינג, 2022.
327 עמודים.

מדינת ישראל (כמדינת הלאום של העם היהודי) רוויה במחאה ציבורית. לא מפתיע אפוא שישנם לא מעט מחקרים בנושא, אלא שרוב רובם מתמקדים בתמונת המַקְרָר – מספר המפגינים, מדיניות ממשלתית לקויה הגורמת למחאה, מידת הצלחתה של המחאה, וכו'. הספר שלפנינו (פרי דוקטורט מוקפד) בוחן את הנושא לעומקו מזווית ראייה אחרת – רמת המיקרו, "מלמטה למעלה" (עמ' 28), ובודק כיצד פעילים ומנהיגים של קבוצות מחאה מתייחסים לסוגי אלימות שונים שהם מפעילים בהפגנות, ובפרט – מדוע ומתי הם נוקטים אלימות בזירות אלו וכיצד הם מצדיקים זאת.

ד"ר יאסן מתמקד בשלוש קבוצות שונות בתכלית, ובחירתו זו מספקת תמונה מקיפה (אם כי לא שלמה) של החברה הישראלית. הקבוצה האחת, מתנחלים (כחלק מ"מנגנוני החברה הנורמטיביים של המדינה" [עמ' 25]); קבוצה נוספת היא הבדואים בנגב (הקבוצה החלשה ביותר מבחינה חברתית, פוליטית וכלכלית); וב"תווך" – קבוצת יוצאי אתיופיה (יהודים, אך חלשים מאוד חברתית וכלכלית). בין השנים 2015–2019 רואינו 60 פעילי מחאה – 20 מכל קבוצה, מהם 46 גברים ו-14 נשים (חלוקה הגיונית בהתחשב בדפוסים מגדריים של מחאה אלימה במדינתנו). גיוון זה אכן מאפשר השוואות מעניינות מבחינת ההבדלים בין הקבוצות, אך מעבר לכך, ואולי אף יותר, מעניינים קווי הדמיון ביניהן.

ההבדלים בין הקבוצות באים לידי ביטוי בשלוש דרכים: ההתייחסות ל"לגיטימיות מדינתית נתפסת" (עמ' 44); סוגי הפעילות האלימה; והתועלת המצופה מן המחאה. ההתייחסות ל"לגיטימיות מדינתית נתפסת" נחלקת לשישה מרכיבים המבוססים על שלושה יסודות: **הזדהות ואמון** (ליסוד ה"שייכות"); **צדק תהליכי וצדק חלוקתי** (ליסוד ה"הוגנות"); **חוקיות ואפקטיביות** (ליסוד ה"תפקוד"). הפעילות האלימה כשלעצמה, על גווניה השונים, נשענת אף היא על שלושה צירים (עמ' 62): **ציר העוצמה** (מרומזת, כבושה, מתפרצת); **ציר היוזמה** (יזומה, תגובתית); ו**ציר המניע הישיר** (תכליתית, רגשית). ואילו התועלת שמצפים המפגינים להפיק מן המחאה (עמ' 78) נבחנת מבחינה **אישית, קבוצתית או קולקטיבית** (המדינה כולה), בהתייחס למחיר שעלולים המוחים לשלם על האלימות במחאה. המחיר (שאפשר לראות בו מרכיב רביעי) מסווג גם הוא לפי רמות – **אישית, קבוצתית ואפילו מדינתית**.

על סמך הראיונות עם המפגינים בחן המחקר את תגובתם – ההצהרתית והמעשית – על-פי הקטגוריות שהוצגו לעיל. חלוקה זו מסייעת לקורא להבין כיצד חרף הרקע והמאפיינים השונים של הקבוצות שנסקרו, במרבית המקרים רב המשותף על המבדל בנושא "מקומן" של הקבוצות על רצף הלגיטימיות שהן מקנות לרשויות המדינה, וכן ביחס למניעים שהובילו לאלימות, לדרכי האלימות המופעלת הלכה למעשה, ולמחירים שמשלמות הקבוצות.

כאן המקום לעמוד על כוחו המרכזי של הספר – הרקע התיאורטי (סוציולוגי ופילוסופי-מדיני). יאסן מייחד בתחילת הספר (פרק 1) חמישים עמודים לסקירה ולדיון מקיף ביותר (ולא מייגע) על מחאה במשטר דמוקרטי – פרק שאני ממליץ בחום על קריאתו לכל מרצה במדעי המדינה, סוציולוגיה, פסיכולוגיה חברתית, ועוד. אחת התובנות התיאורטיות והאמפיריות העולות ממנו היא כי אפילו בקרב הציבור המודר והמוחלש ביותר (דוגמת הבודואים), מחאה ציבורית אלימה אינה מעידה על התנגדות למשטר, אלא יכולה להתבסס דווקא על עקרונות הדמוקרטיה בדרישה להכללה ולהכרה. בה בעת, קבוצות "מבורגות" היטב בממסד (המתנחלים, למשל) עלולות לעיתים לשאוף לשינוי הדמוקרטיה (במקרה זה, להפוך אותה לתיאוקרטיה [עמ' 111]).

מאחר שהפרספקטיבה המוצגת בספר היא של המפגינים, צפוי שתהיה סובייקטיבית – ומכאן שתביא לא אחת לפרדוקסים ואפילו לאבסורדים. לדוגמה: "באופן יוצא מן הכלל לקבוצות כוח, קבוצת המתנחלים כן מבטאת ערעור על צדק חלוקתי" (עמ' 98), מאחר שהמתנחלים משווים את השטחים שהוקצו להם ביהודה ושומרון לשטחים של ערביי

המזרח התיכון כולו! עם זאת, ברור שאין לבטל את ההשקפה הסובייקטיבית של אף קבוצת מחאה, לא רק משום שהיא זו שמניעה אותה, אלא גם כדי שרשויות האכיפה יוציאו לפועל את מלאכתן ביעילות, תוך מודעות לרגשות המפגינים (למשל, פחדם של יוצאי אתיופיה מהמטרה). בדרך זו אפשר יהיה לצמצם את האלימות ההדדית. בהקשר זה יש לציין שיאסן גם מבחין בין רשויות האכיפה השונות (משטרה, צבא, שב"כ, המנהל האזרחי, וכו'), וקושר בין כל אחת מהקבוצות למושא המחאה הייחודי לה!

למרות התרומה המשמעותית של הספר, הוא לוקה בחסר מבחינה אחת. אין בו רקע היסטורי או תרבותי האמור להשלים את התמונה. המחבר צולל לסקירת המחאה הקיימת כאן ועכשיו כמעט מיידית, מבלי להתייחס למחאה ציבורית (אלימה ונטולת אלימות) במדינת ישראל מאז קום המדינה. כלומר, ללא בחינת השאלה אם אלימות במחאה הישראלית בכללותה היא דבר בשגרה. במחקר שביצעתי על ארבעת העשורים מאז קום המדינה,¹ גיליתי שרובה המכריע של המחאה בישראל היה לא-אלימים או אלימים בדרגה נמוכה יחסית (השחתת רכוש; מיעוט פגיעות גופניות). בנקודה זו הספר סובל מ"חור שחור" מחקרי, מאחר שחסרה בו בדיקה אמפירית כלשהי אשר ל**דרגת האלימות** של שלוש קבוצות המחאה הנידונות. ייתכן שהיעדר מחקרי זה אחראי לקביעתו השגויה של המחבר, שלפיה "החברה הישראלית היא חברה אלימה במיוחד" (עמ' 298). מספר הנרצחים בישראל, בחישוב לפי מספרם לכל 100,000 תושבים, הוא 1.5 לעומת ממוצע של 2.6 בקרב כל 41 המדינות השייכות ל-OECD; כך על-פי הנתונים העדכניים ביותר שדיווחו המדינות (<https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/safety>). ייתכן שישראל "מצטיינת" באלימות **מילולית**, אך בהיעדר הגדרה מדויקת (ונחקרת אמפירית) קשה להעריך עד כמה המחאות הנידונות אכן "אלימות" במידה שמסכנת את הסדר הציבורי.

יתרה מכך, מאחר ששתיים משלוש הקבוצות הנידונות בספר הן יהודיות (ולמרות הבדלים סוציולוגיים ודתיים ביניהן), היה מקום להתייחסות, ולו קלה, לתרבות המחאה במורשת היהודית לדורותיה. גם כאן מסתבר שמורשת זאת סולדת עקרונית מאלימות פיזית קטלנית (למרות כמה חריגים), דבר שיכול להסביר (בין השאר) את מחאתם של המתנחלים, אשר אומנם מוחים קשות, אך מעולם לא נהרג יהודי (מקרב המוחים או מקרב רשויות הממסד) בהפגנות שלהם. בהקשר זה יש לציין כי למרות רשימה ביבליוגרפית

1 ליימן-ווילציג, שמואל (1992). **מחאה ציבורית בישראל, 1948-1992**. רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן.

מקיפה יחסית, נעדרים ממנה מחקרים אשר מציגים את הרקע ההיסטורי שחסר בספר – למשל, **ציות ואי־ציות בציונות הדתית** של הלינגר והרשקוביץ.² גם בהתייחס לבדואים, מעניין היה לדעת מהי ההתייחסות של האסלאם בכלל ושל הבדואים בפרט, מבחינה היסטורית, למחאה אלימה – הרי במהלך מאות ואף אלפי שנים הם חיו תחת משטרים זרים.

תקצר היריעה בביקורת זו מלעמוד על כלל הממצאים ההשוואתיים בין הקבוצות לפי הסיווגים השונים של המחקר (מניעים, שאיפות, תועלות, נמענים, וכו'). אסתפק בקביעה שהספר מאורגן היטב, קריא לכל בר־דעת (חף משימוש בז'רגון אקדמי), ויש בו תובנות מעניינות למכביר. הוא נכנס בעובי הקורה של המחאה בישראל – לא ממבט ציפור, אלא מהקרקע – ובכך תרומתו הרבה.

2 הלינגר, משה, ויצחק הרשקוביץ (2015). **ציות ואי־ציות בציונות הדתית: מגוש אמונים ועד תג מחיר**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פרופ' שמואל (סם) ליימן־ווילציג, חוקר תקשורת במחלקה למדע המדינה ובבית הספר לתקשורת באוניברסיטת בר־אילן.

דוא"ל: Sam.Lehman-Wilzig@biu.ac.il